

“KECHA VA KUNDUZ” ROMANI UMRBOQIYLIGIDA MAVZU VA G’OYANING O’RNI

Axmadjonova Muslimaxon

Namangan davlat universiteti Filologiya va tillarni o‘qitish

O‘zbek tili yo‘nalishi 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Abdulhamid Sulaymon o‘g‘li Cho‘lponning asrlar davomida kitobxonlar qalbidan chuqur joy olgan, millat va bashariyat ruhiga uyg‘onish nurini bergan “Kecha va Kunduz” romanining o‘ziga xosligi, shuningdek, g‘oya va mavzuning asar umrboqiyligida tutgan o‘rni tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: obraz, Akbarali, Zunnun, Miryoqub, Zebi, Razzoq so‘fi, Qurvonbibi, O‘lmas, Xolmat, shaxsiy manfaat, iymon, milliy his

Cho‘lpon o‘zini qiynagan muammolarini, o‘z davridagi manaviy tanazzulni, xalqni “uyg‘otish”dek murakkab va jasoratli ma‘rifiy jarayonni o‘zining bir qancha she‘rlarida aks ettirgan. Shoirning lirik qahramoni faqat o‘ziningina emas yon atrofdagilarni ham o‘ylaydigan, barchani ezgulikka chorlaydigan, xalqning dardi bilan yonuvchi shaxsdir. Uning ma‘naviy yuksakligi, qalban jasurligi bevosita muallifning o‘zi bilan bog‘liq ekanligiga hech shubha yo‘q, albatta. SHoir ayni shu obrazlar orqali o‘zi anglagan haqiqatni badiiy fikr tarzida ifoda etadi. Ma‘lum bir asar yoki she‘rdagi obrazlarda adibning hissiy munosabati ham o‘z aksini topadi. Ijodkorning hissiy munosabati badiiy konsepsiyani shakllantirishda, asar mazmunining o‘quvchiga yetkazilishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Cho‘lponning “Kecha va kunduz” romani o‘zbek adabiyoti durdonalaridan biri bo‘lib, bu asar o‘zbek kitobxonlari va adabiyotshunoslarining e‘tiroflariga sazovor bo‘lgan. Roman asr oshgan asarlar sirasiga kiradi. Bu asarni qanday sifatlar yashovchan qildi? Quyida mavzu va g‘oyaning asar umrboqiyligini ta‘minlashdagi o‘rnini ko‘rib chiqamiz. Romandagi bosh mavzu inson tabiatini oydinlamoqlik. Inson yaralganidan buyon uning tabiatidan chiqib ketmaydigan manfaatparastlik, nafsga erk berib yuborish romanda eng mayda epizodlargacha singdirilgan, eng ko‘p ishlangan, me‘yoriga yetkazilgan. Mana shu me‘yoriga yetish asarning eng katta yutug‘i bo‘lib, asarning qimmatli g‘oyasi ham shu mavzu ortidan keladi. Miryoqub o‘zidan ancha pastda hisoblaydigan, xohlasa, bir kunda eski joyiga o‘tkazib qo‘ya oladigan Akbaraliga qulluq qilishdan or qilmaydi, shuncha yil bir dasturxondan choy ichsa- da, uning pullarini o‘zlashtirishni ko‘zlaydi, xotinini rad qilmaydi. Miryoqubning noyib to‘ra bilan munosabatlari manfaatlar asosiga qurilgan, ammo bundan ko‘p foyda topgan. Shunga qaramay, u nafsni jilovlashni istamaydi, noyib to‘raning xotinidan ham

ishi uchun foyda kelishini o'ylaydi. "Miryoqub kishilar bilan munosabatga kirisharkan, avvalo, undan keladigan foydani – o'z manfaatini ko'zlaydi" Zunnun esa uylanmoqchi, uylanish uchun bu xotinni o'zidan biroz uzoqlashtirishi kerak. U nega uylanish uchun shunchaki ketib qo'ya qolmaydi. Tayyor ish. Rus xotindan pul undirib turishi ham tayin. Hayotida o'zidan boshqasi yo'qligiga amin bo'lsa- da, to'yini o'tkazib berishni aytgan Miryoqubga bu rus ayolni bemalol tortiq qiladi. Akbarali sodda, ammo ahmoq emas. U mulohazalaridan ma'lumki, u ham rusni yoqlamaydi, ammo u amalidan ayrilib, dushmani deb bilganlari oldida uyalib qolishni istamaydi. Shuning boisdan hech narsaga aqli yetmaydigan mingboshi bo'lish uning manfaatlariga to'g'ri keladi. U uchun aqlni urintirmay, uxlatib qo'ygan ma'qul. Razzoq so'fining qizini qamashganida taqsiri haqida "Faqat ne chora, u kishi berib o'rganmaganlar, olib o'rganganlar; "O'rgangan ko'ngul o'rtansa qo'ymas", "U kishini berishga o'rgatish qiyin! U kishi shuncha badavlat bo'lib turib, eshikdan gadoy kirsas, qo'lga qaraydi, nazri yo'qmikin?" qabilida yuritgan fikrlariga e'tibor bersak, u shunchaki ko'r murid emas, u piringing qanday ekanligini yaxshi biladi, ammo uning etagidan ishlaymay non yeb yurgani, u orqali so'fi bo'lib, jaamoat ichida qandaydir o'ringa ega bo'lgani, oila ichiga yuqoridan kelolgani uchun piringning asl yuzi haqida o'ylash manfaatlarini bezovta qiladi. Qizining qaro baxti evaziga pul ishlashdan uyalmaydi. Sadri cho'loq kabi. U ham qizining ortidan shaharga ko'chishni orzulaydi. Otalar farzandini o'z manfaatlariga qurbon qiladi. Ular egasi yomon parazitga o'xshaydi, bironing hisobiga kun ko'rishga harakat qiladi. Razzoq doim eshon va xotinidan foydalanib, tekinxo'r bo'lib yashaydi. Miryoqub mingboshining, mingboshi esa Miryoqub hisobiga kun ko'radi. Asarda o'z kunini ko'radiganlar sanoqli. Qurvonbibi, O'lmas, Xolmat, dehqonlar, lekin ular juda nochor yashaydi. Eshon necha yillik muridi dardini eshitmoqlikni bejizga "Bolasining yoniga nima uchun otasini jo'natmaydi bu ahmoq o'rus?" qabilida kesmaydi. Elga doston qilingan qotil uning shogirdiga aloqador ekanligi uning obro'si uchun to'g'ri kelmaydi, yana bu taqsirga pulni qo'ldan chiqarish juda og'ir. Poshshaxon shaxsiy manfaati – o'ch olish uchun yosh qizni qurbon qiladi. Pullar sharofati bilan Miryoqubga turmushga chiqish maqsadida Zebini o'ldirish qasdigacha tushadi. Akbaralini rashk qilish orqasidan Sultonxonga shunchalik qasdlashgan xotin Miryoqubning rus ayoli bilan ketganiga qattiq kuymaydi. Axir Poshshaxon "Miryoqubday qora chiroy- u ko'zli, tanijoni sog', o'zi bardam, bazmchi, aysh- u ishratni hamma vaqt shirin suhbat bilan boshlaydigan, ozoda va shirin so'zli erkakni qanday" topadi?! "Xadichaxon alamini yo'qotish uchun qizi kabi bir qizni baxtsiz qilayotgani haqida o'ylab o'tirmaydi, unga o'z alamini tarqatish muhim. Hakimjon Akbarali dargohida tuz totuvchilardan. U ham Zunnun, Miryoqub kabi nafsini qadriyatlardan ustun qo'yadi. Sultonxon Poshsha kabi o'zini chalg'itish uchun gunohga botishdan tap tortmaydi. Mariya Ostrovanning xo'jayini gapiga qaraganda, u qilayotgan ishini o'z xohishi bilan pul topish maqsadida tanlagan.

U xiyonat tufayli xo'jayini qo'l ostiga kelgandir, ammo uni biz tanigan paytda ishratxonada ishlashga hech kim majbur qilmaydi. Hatto xo'jayin tomonidan unga "Oson pul topish olchoqlik bo'lsa, mardikorlik qilishga nafsingiz ko'nadimi?" savoli beriladi. Afsuski, Mariyaning tez katta pul topish manfaatiga mardikorlik ishi to'g'ri kelmaydi. Umrinisa Sul-tonxondan narsa undirish payida unga girdikapalak, jadidlar Abdusamaddan manfaatdor bo'lgani uchun uning ko'pxotinligini boshqalarniki kabi ovoza qilmaydi, Qosim laylak o'zini ko'rsatib olish umidida xabarchilikka chopadi. Umuman, asarda o'smir qizlarning samimiy munosabatlaridan boshqa samimiy munosabatlarni topish mushkul. Imomlarning biri vaqfni o'zi uchun ishlatsa, biri o'ziga ziyon yetmasligi uchun ochiq- oy-din adolatsizlikka unsizgina ko'nadi. Buni qarangki, unda aybni yuvmoqlik uchun imkon tug'iladi, ammo u Razzoqqa bo'lgan voqeani aytish o'rniga tezgina xonaqodan chiqib ketishni tanlaydi. Xullas, asardagilar shaxsiy manfaati- yu, nafsini tinchitish uchun hech narsadan tap tortmaydi. To'rt zinokor ayol, manfaatparast to'rt din vakili anchagina bo'rttirilgan, biroq shu bo'rttiqlik Markesning kinoyalari kabi kitobxonga kuchli ta'sir etadi. Inson borlig'ini yaxshiroq ko'ra olish uchun oyna bo'ladi. Inson zoti o'z foydasi uchun boshqalarga ozor berar, foydani qadriyati, iymon e'tiqodidan ustun ko'r-ar ekan o'zi va yaqinlarini baxtsiz qiladi. Nafsiga cho'kib ketgan insoniyat takrorlanuvchi baxtsizlikni yaratadi. Fojialarini muqarrar qiladi: Akbarali nafsini zaharladi, Razzoq qotil bo'ldi, xotini va qizini yo'qotdi, eshon nomiga nomunosib holda qazo qilmadi, Miryoqub oilasini buzib, farzandlarini yetim qilib, o'g'lini fohisha qo'lga topshirish arafasida, Poshsha vijdon azobi o'rta-b, ado qilishi tayin, boylarning masjidida mingboshining xotinlari buzuqligi haqida gapirganiga, qaraganda, Sul-tonxon ham, Poshshaxon ham el og'ziga tushib, otalari tomonidan voz kechilish oldida... Ular yashovchi makon Makonda kabi vayron bo'ladi. Vayrongarchilik sababiyati tuzum, din, madaniyat emas, insonga yopishib olgan nafsga bo'sh kelishdir. Nafsga qarshi turilmas ekan, tuzum, tizim, madaniyat, zamon, makon almashadi, baxtsizlik, insonning ichki va tashqi vayronaligi almashmaydi. Cho'lpon jadidlik e'tiqodi- yu, tuzum talabi ortiga qatlagan asosiy fikrdan biri – shu. Va bu muammo Odamdan uning so'nggi avlodigacha bo'lgan bandayi ojizlarni bezovta qilar ekan, bu mavzu umrboqiydir. Muammoning asosiy sababi iymonning zaiflashuvidir. Romanda millatning ayanch ahvoliga "ota- bobolar, burungilar yo'lidan" chiqmaslik emas, undan uzoqlashib ketish ham sabab ekanligi tasvir etiladi. Noyib to'ra shunday deydi: "Biz ruslar aroq ichishni hammadan yaxshi bilamiz... Senlar ham iste'dodli xalq ekansan, bizdan o'tkaza boshlading" Ayni boshi namozga yetmaydigan Akbarali ko'p ichishi bois yaqin orada olamdan o'tishi haqida o'y suriladi. Bu o'zlikdan ayrilishning eng yuzaki tasviri xolos. Millat iymonni paranji, soqolda deb biladi. Ular asl o'zligidan Alloh-dan uzoqlashgan. Din peshvolarining biri bachchaboz, biri xotinboz, yurt ustiga kun ko'ruvchi, biri o'n so'mlik uchun indamay kofir bilan musulmon nikohini o'qib qo'yuvchi, biri o'ziga bu dunyoda zarar yetishidan

qo'rqib, Allohdan o'zgasi oldida ham tizzalari qaltirayveradigan shaxs. Mana shu tasvir iymondan uzoqlashgan eski avlod tasviri edi. Yangi avlod vakili nima qilyapti? Jadidlar ham rivojlanish yo'lini, avvalo, Allohdan uzoqlashganlarni iymonga qaytarish va ta'limni targ'ib qilish yo'lidami? Sharaffidin tilidan asarning asosiy g'oyalaridan biri beriladi: "Ibtidoiy tarbiyani rus maktablaridan boshlab bo'lmaydi, uni milliy maktablarda berish kerak. Ilgari milliy hisni o'stirib, o'z millatini tanigandan keyin rus maktabiga berish kerakki, hunarga ixtisosga tegishli ilmlarni o'qisin".. Millatni asramoq uchun millat bolalari ongini begonaga berib qo'ymoq mumkin emas. Ammo shunday dohiyona fikr sohibi bo'lgan jadidlarga ham Cho'lpon bekam- u ko'st fikr egalari sifatida qaramaydi. Bola taniydigan millat qay holda? Iymonidan uzoqda, shariatini uylanish- u ayollarni paranjiga solish, arabcha yozuvni ko'zga surtib qo'yishdan iborat deb biladigan holdami?. Iymoni to'liq bo'lmagan, jadidlik bilan endi tanishgan bir insonga gimnaziyani ham tugata olmagan, tuzuk quruq o'qimagan, Arsibashevning buzuqlik targ'ib etilgan kitoblari mutolaasida ulg'aygan rus ayoliga farzandi tarbiyasini topshirishni maslahat qilmoqlik Cho'lponning jadidlar ham shoshma- shosharlikda, tuzuk- quruq o'ylamay harakat olib borayotganiga qilingan ochiq kinoyasi edi. Aks holda, Mariyaning buzuq kitoblar mutolaasi tarixi nima uchun kerak? Ikki xiyonatchining farzandsizligi, rus xiyonatchisining farzandi bor bo'lsa ham, shu bilan ovunmasligi, xiyonat sheriklarini osongina almashtirishi tasviri- chi? Xo'jayinning Mariyaga qilgan va'zi- chi? Mariyaning qarta o'ynashi, fol ochishi, ichishi yoki fohishalik qilgani uchun sira qiynalmagan vijdoni- chi? Uning ichki nutqida fohishalik qilgani uchun uyatni ham, azobni ham topib bo'lmaydi. "Chindan ham Turkiston kelajagi bo'lmish Miryoqub farzandiga fohisha o'z onasidan ortiq tarbiya bera olishi mumkinmi?". Nahot Cho'lpon shunday ayollarni musulmon bolasiga tarbiya berishini yoqlagan?! Cho'lponning ajdodlari so'filar bo'lib, iymonga mahkam insonlar bo'lgani, otasi halol savdogarlik bilan kun ko'rgani ma'lum. Gen haqiqati bor ekan Cho'lponning iymoni ham mahkam bo'lgani haqiqatdir. Bu gaplardan maqsad shuki, Cho'lpon ba'zi yelkadoshlariga qarshi o'laroq Yevropa madaniyatini millatga olib kirishga mutlaqo qarshi bo'lgan. U iymon asosiga qurilgan, ayollarga hurmat va erkinlik berilgan, ilm- ma'rifatga ega, tadbirkor, iqtisodni yaxshi tushunuvchi yangi milliy qadriyatlaridan uzilmagan jamiyatni qurishni istaydi va bu yo'lda erkin fikr bildirishdan hech qachon qo'rqmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Adabiyotga e'tibor – ma'naviyatga, kelajakka e'tibor – T: Ma'naviyat, 2010.
2. Adabiyot nazariyasi. 1-tom – T: Fan, 1978.
3. Adabiyot nazariyasi. 2-tom – T: Fan, 1979.
4. Adabiy turlar va janrlar – T: Fan, 1991.
5. Bahodir Karim. Abdulla Qodiriy – T: Fan, 2006.
6. Mirvaliyev. O'zbek adiblari. – T: Yozuvchi, 2006.
7. Murodov G'. Moziy va badiiy adabiyot. – Buxoro, 1994
8. O.Sharafiddinov. Cho'lponni anglash.-T: 1994;